

KRONIEK

Symposium 'God in de hedendaagse kunst' Amsterdam, 6 april 2017

Is God te verbeelden in kunst? Dat was de terugkerende vraag tijdens het symposium 'God in de hedendaagse kunst' op 6 april, georganiseerd door het academisch collectief *Figura Divina*. Dagvoorzitter W. Stoker (emeritus UL Leiden) introduceerde de complexiteit van het thema met een verwijzing naar het Bijbelse beeldverbod vis-à-vis de christelijke traditie om God christomorf af te beelden. De dag bracht vervolgens een rijke variëteit aan kunstvormen die wellicht iets van God op het spoor doen komen.

M. van Tooren (VU Amsterdam) besprak het werk van de schrijver E.-E. Schmitt. Deze Franse auteur schreef verschillende verhalen over steeds een jeugdige hoofdpersoon die door een wijze leermeester ingewijd wordt in een nieuwe religie. Door de sterke focus op de behoeftes van de mens in de relatie tot God is het werk van de bekeerde Schmitt een goed voorbeeld van de individuele geloofsbeleving in de eenentwintigste eeuw.

Vervolgens toonde M. Barnard (PTHU) eenvoudige en kleurrijke afbeeldingen van een poëziebundeltje uit de drukkerij van de beroemde H. Werkman (1882-1945). Barnard vroeg zich daarop af wanneer kunst religieus genoemd kan worden en verwees naar het spoor van de onzichtbare Messias die

verschijnt en verdwijnt. Barnard beschreef hoe Werkmans drukkunst hem persoonlijk uitdaagt om positie te kiezen, tegen het antisemitisme en misbruik maar vóór God.

Twee kunstenaars waren uitgenodigd om zelf te vertellen over het religieuze in hun werk. G. Frieling analyseerde zijn eigen werk als niet zozeer gericht op God maar op het scheppen van kunst als zodanig, die hij zelf als liturgie aanduidt. *Visual artist* H. den Breejen werd door Barnard geïnterviewd over het kunstproject 'On Dedication', waar zij beiden aan meewerkten. Er ontstond een gesprek over de betekenis van toewijding en het opschorten van verwijzing naar God in kunst.

A.M. Spijkerboer (RUG Groningen) introduceerde de thematiek van 'God en het lijden' in het werk van B. de Bruyckere. Haar beelden van verwrongen lichamen roepen de kijker ter verantwoording en dagen uit om niet weg te lopen van het lijden. De confronterende beelden bevestigen als het ware onze sterfelijkheid. Spijkerboer deed de aanwezigen zich afvragen of God wellicht te vinden is in de schok die kunst teweeg brengt.

W.-J. Otten toonde en becommentarieerde de slotscène van de film 'Ordet' van de Deen C.T. Dreyer (1889-1968) waarin een jonge vrouw op wonderlijke wijze opstaat uit de dood. De film maakt het de kijker haast onmogelijk niet in de opstanding te geloven, waarmee Otten de unieke potentie van de filmkunst aan het licht bracht. Waar de kijker geschokt en uitgedaagd wordt om positie te kiezen toont zich wellicht iets van de God die niet in beelden te vangen is. De lezingen worden gebundeld en uitgegeven in het voorjaar van 2018. [JOYCE RONDAIJ, PTHU]

New Quest for God

Groningen, 24-26 april 2017

Van 24-26 april werd in Groningen de internationale conferentie 'New Quest for God: Contributions of Theology to a Resilient Society' gehouden. In De Puddingfabriek

bogen ruim 85 deelnemers uit zeventien verschillende landen zich over nieuwe visies op God in een globale, postseculiere en postkoloniale context, en over wat de theologie kan bijdragen aan een veerkrachtige samenleving. Dat laatste neemt een voor-schot op een belangrijke route uit de Nationale Wetenschapsagenda, waarin de focus van wetenschappelijk onderzoek gericht wordt op *resilient societies* die in staat zijn 'schokken op te vangen zoals die ontstaan als gevolg van migratie, klimaatverandering, nieuwe technologieën, sociaal-culturele diversiteit en geopolitieke verschuivingen'.

De *call for papers* cirkelde rond drie vragen, waarvan de eerste 'What is going on with God?' zowel inzette bij de posttheïstische pleidooien voor een 'God na God' van denkers als R. Kearney en J.D. Caputo, als bij de opleving van fundamentalistisch extremisme en religieus geïnspireerde nationalistische revivals. In meer dan veertig verschillende sessies werd die vraag in paperpresentaties opgenomen.

K.S. Moody (University of Liverpool) ging als zelfbenoemd 'radicaal theoloog' in haar keynote lezing het verst in haar voorstellen: 'I propose a new kind of Christian to be also a new kind of atheist, for whom God is not simply dead but living on after death'. Deze *risen God* verzet zich ook tegen elke functionalisering in het kader van politiek beleid. J.-O. Henriksen (Norwegian School of Theology) koos niet voor een inzet bij de dood-van-God-theologie maar hield een pleidooi voor een trinitarisch panentheïsme binnen de grenzen van de klassieke theologie, waarin Gods presentie en transcendentie sacramenteel kunnen worden verstaan. G. Theissen (emeritus Universität Heidelberg) werkte de klassieke metafoer van de Twee Boeken, het boek van de natuur en dat van de Schrift uit. In beide strijden zin en onzin, betekenis en absurditeit met elkaar: 'Both books are ambiguous voices of God'.

De tweede centrale vraag op de conferentie 'How do we arrive at a resilience-promoting God?' riep, doordat zij zo dicht aankruipt tegen een mogelijke instrumentalisering van

de theologie, kritiek op. L.C. Schneider (Vanderbilt University) problematiseerde het concept *resilience* zelf. Vanuit haar feministisch, bevrijdingstheologisch perspectief moet telkens de *cui bono*-vraag gesteld worden: de veerkracht van wie? Ongemerkt wordt 'the resilience of God the force of the strong, not the creative persistence of the weak'.

G. Tulud Cruz (Australian Catholic University) beantwoordde impliciet de derde centrale vraag van deze conferentie: 'How to redefine the academic statute of theology?', door in haar key note te laten zien hoe de academische theologie juist buiten de muren van de academie haar vitale bronnen en rechtvaardiging vindt. Migranten vertegenwoordigen voor Cruz niet in de eerste plaats een politieke schok die beheersmatig moet worden opgevangen, maar vindplaatsen van nieuwe beelden van God. [FRITS DE LANGE, PTHU]

LOGOS XII: Die geleden heeft onder Pontius Pilatus

Leuven, 2 mei 2017

Op 2 mei 2017 vond te Leuven de twaalfde editie van de LOGOS-studiedag plaats. LOGOS staat voor Leuvense Ontmoetingen rond Geloof, Openbaring en Spiritualiteit en wil telkens een systematisch-theologisch thema aansnijden (meer bepaald een zinsnede uit de christelijke geloofsbelijdenis) voor een breed publiek. Dit jaar werden aan de hand van de frase 'die heeft geleden onder Pontius Pilatus' uit de christelijke geloofsbelijdenis de thema's van menswording, historiciteit en het menselijke lijden, met alle hieraan verbonden theologische vragen en problematieken, behandeld vanuit verschillende invalshoeken. De organisatie werd gedragen door de Onderzoekseenheid Systematische Theologie en Religiewetenschap van de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen (KU Leuven).

In de voormiddag werden drie hoofdlezingen gehouden. De Vlaamse jezuïet en palliatieve zorgarts M. Desmet ving aan

met een bespreking van christelijke lijdens- termen, 'revisited vanuit de palliatieve zorg'. Hij benadrukte de invloed van de historische context (waarin Jezus leefde, maar ook die waarin wij nu leven) en van de juridische, politieke en economische machten op onze ervaring van en ons omgaan met het lijden. In zijn begeleiding van stervende mensen houdt Desmet zelf vast aan het *souffrir-avec* (L. Basset), het zo ver mogelijk meegaan met de lijdende. Ondersteunende beelden zijn hierbij voor hem de leerlingen onder het kruis, Stille Zaterdag en Jezus' neerdaling ter helle.

De volgende spreker, pastoraaltheoloog M. Steen (KU Leuven), behandelde de theodicee, de eeuwenoude vraag naar God en/in het lijden. Na het falen van de klassieke theodicee (zeker in ons post-Auschwitz tijdperk) bemerkt Steen een nieuw antwoord, namelijk God als (mee)lijdende of liever als (mee)levende. Hij ziet hierbij Jezus, ook in zijn passie, als een 'verrassende icoon van God'. Jezus belichaamt door zijn leven, lijden en dood (actie én passie) dat God mededogen heeft met de lijdende mens.

Het derde referaat werd gehouden door de exegeet L. De Saeger (KU Leuven). Deze wil Jezus' lijden niet verengen tot de geseling en kruisiging, maar ook de ontoring, isolering en Jezus' 'mee-lijden' met anderen in rekening brengen. Toch blijft er ook een 'omvattende en duurzame vreugde' in Jezus, die maakt dat hij echt mens wordt en zo ook ons oproept om mens te worden.

In de namiddag werden diverse workshops aangeboden met bijdragen van B. Standaert (Psalmen), B. Lemmelijn (Job), A.-M. Jonckheere (gevangenispastoraat) en M. Steegen (ziekenhuispastor). De jezuïet J. Haers (KU Leuven) besprak het mystieke dagboek van zijn confrater E. Van Broeckhoven die als priester-arbeider omkwam bij een arbeidsongeval in 1967. J. De Volder boog zich in zijn sessie over christelijk martelaarschap in de laatste decennia: de trappisten van Tibhirine, de Franse priester Jacques Hamel en de christenen in het Midden-Oosten. Psychotherapeut S. Vanhooren sprak over 'Jezus en Pilatus – een fenomenologie

van lijden en verrijzen' en predikante S. Coenradie had het over Scorcese's recente film 'Silence', die het verhaal vertelt van enkele jezuïeten onder de christenvervolgingen in Japan.

Alle referaten zijn inmiddels gebundeld en uitgegeven bij uitgeverij Halewijn. [ANTON MILH, KU Leuven]

The Dark Side of Modernity

Tilburg, 2 juni 2017

Op vrijdagmiddag 2 juni vond de jaarlijkse lezing van de Master Christianity and Society (TIU Tilburg) plaats, voorafgegaan door een expertmeeting in de ochtend over hetzelfde onderwerp: *The Dark Side of Modernity*. Dit thema is gebaseerd op een recent boek van hoofdspreker K. Flanagan (Bristol University), *Sociological Noir: Irruptions and the Darkness of Modernity* (Abingdon 2017). Tijdens de expertmeeting ging Flanagan in gesprek met vijftien theologen en sociologen. Na zijn lezing in de middag gaven J. Kennedy (UU Utrecht) en W. Schinkel (Erasmus Universiteit Rotterdam) hun reflectie op het thema, waarna een discussie plaatsvond met de ongeveer 70 aanwezigen.

Tijdens de expertmeeting stond naast Flanagans boek een bijdrage van K. de Groot (TIU Tilburg) ter discussie. De centrale vraag in beide bijdragen en de daaropvolgende discussie is, wat de plaats van met name het rooms-katholicisme is in de duistere moderne tijd. Flanagan betreurt de leegstaande kerken, maar ook het uithollen van de theologie na het Tweede Vaticaans Concilie.

Flanagans commentaar op De Groot was kritisch. Aan de ene kant complimenteerde hij De Groot voor de manier waarop hij Z. Baumans *liquid modernity* als achtergrond schetst voor de plek van de hedendaagse kerk. Maar, waar De Groot ten minste nieuwe wegen ziet waarin religie toch zichtbaar kan zijn in het publieke domein, verwijst Flanagan naar Baumans 'passimisme'

(*liquid fear*) en de grote kloof tussen de *solid* instituties van de kerk en de *liquid* veranderingen in de samenleving.

De hierop volgende discussie ging onder andere over het passimisme van Bauman, de theologische achtergrond van sociologische analyses, wie de 'tekenen van de tijd' zou moeten lezen, de betekenis van online religieuze uitingen (zoals rouwverwerking), en of het weglaten van het kwaad en de hel de kerk geruïneerd heeft. Conclusie: de kerk staat voor een grote uitdaging haar tradities opnieuw uit te vinden.

In zijn reflectie besprak J. Kennedy *accidia* (de luiheid van de consument en het onvermogen om werkelijk te kiezen), *afasie* (het onvermogen tot communiceren, opgesloten als individualisten die de taal van het gezamenlijke vergeten zijn) en *anger* (boosheid, de teleurstelling in het idee van gelijkheid, en hoe dat tot institutioneel wantrouwen leidt). Kennedy noemt deze a's de zonden van de dag. Voor hem liggen mogelijke wegen terug naar het geloof niet in de (middeleeuwse) lichte gotiek, maar in het voorbeeld van de kerk uit de eerste eeuw (zoals de puriteinen nastreefden) en de zesde eeuw (de herleving van benedictijns leven in de maatschappij).

W. Schinkel bekritiseerde vooral Flanagan's idee van seculariteit, met name de (on-sociologische) duister-licht dichotomie. Hij noemt seculariteit een neoliberal begrip dat in de koloniale tijd gebruikt werd om onderdrukking van religies te legitimeren. De wijze waarop het liberalisme de islam aanvalt, laat vooral zien dat ze over de buitenkant wil praten en niet over inhoud: een dualiteit waarin een fundamentele leegte fervent wordt verdedigd.

[EGBERT RIBBERINK, KU Leuven]

Wat niet weg is, is gezien

Utrecht, 7 juni 2017

De jaarlijkse conferentie van de Commissie Wetenschap van de Vereniging van Geestelijk Verzorgers (VGVZ) werd dit jaar in

samenwerking met het tijdschrift *Religie & Samenleving*, de Universiteit voor Humanistiek en de Tilburg School of Catholic Theology (TIU Tilburg) georganiseerd, getiteld 'Wat niet weg is, is gezien. Religie en levensbeschouwing in publieke instellingen'. Nu de expliciete aanwezigheid van religie en levensbeschouwing in deze publieke instellingen afneemt, worden geestelijk verzorgers minder vanzelfsprekend als de experts op het gebied van zingeving en ethiek beschouwd. In het beleid van een instelling (bijvoorbeeld bij ethische kwesties) of in de architectuur (bijvoorbeeld de plek of aankleding van het stiltecentrum in het gebouw) blijkt echter vaak een impliciete visie op levensbeschouwing en religie mee te spelen. De aandacht van de conferentie was gericht op de vraag wat deze impliciete visie voor geestelijke verzorging betekent en hoe geestelijk verzorgers als specialisten op het gebied van zingeving en ethiek hierop kunnen inspelen. In de ochtend waren er drie plenaire inleidingen, 's middags vier parallelsessies, afgesloten met een plenaire terug- en vooruitblik.

E. Tonkens (UVH) benadrukte dat geestelijke begeleiding een onderdeel vormt van de Nederlandse verzorgingsstaat. Op basis van min of meer toevallige historische ontwikkelingen is geestelijke begeleiding in de zorg, bij justitie en de krijgsmacht verankerd. Merkwaardig is dat dit niet bij nieuwe intramurale settingen het geval is, zoals bij de opvang van daklozen, in asielzoekerscentra of de opvang na huiselijk geweld. En ook niet bij nieuwe extramuraal vormen van begeleiding, zoals bij inburgering, werkloosheid, pensioen of echtscheiding. Geestelijke begeleiding is op achterstand geraakt. Maar tegelijk hebben geestelijke begeleiders een belangrijke voorsprong, in die zin dat zij in een vrijplaats kunnen werken: zonder diagnose, zonder protocol, zonder nadruk op 'evidence'. En juist in de publieke sector waarin een hernieuwde belangstelling is voor waarden, zingeving en waardigheid, liggen daarmee nieuwe kansen voor geestelijke begeleiding.

C. Leget (UVH) betoogde dat geestelijke verzorging te maken heeft met een dubbele crisis: een legitimatie- en een communicatiecrisis. Het ontbreekt geestelijke verzorging aan wetenschappelijke onderbouwing en aan een geschikte taal om met andere disciplines en met cliënten in gesprek te gaan. De afgelopen twintig jaar is er binnen de medische en verpleegkundige context een interdisciplinaire beweging en onderzoeksinspanning op het gebied van spiritual care ontstaan, waarvan geestelijk verzorgers gebruik zouden kunnen maken. Denk bijvoorbeeld aan de nieuwe definitie van positieve gezondheid van M. Huber en de internationale consensusdefinitie van spiritualiteit binnen de palliatieve zorg. De richtlijn Spirituele zorg (IKNL) is een goed voorbeeld van deze samenwerking.

K. de Groot (TIU Tilburg) liet zien dat geestelijke verzorging een construct is uit de tweede helft van de twintigste eeuw waarin kerken en overheid samenwerkten en dat vanuit dit perspectief een buitenkerkelijk succes is van de christelijke zielzorg. Geestelijke verzorging is uitgegroeid tot een systeem waarin vertegenwoordigers van uiteenlopende levensbeschouwingen functioneren. Mensen zijn binnen de publieke instellingen waarin geestelijk verzorgers werkzaam zijn, in staat om in vrijheid uiting te geven aan hun geloof, zonder overgeleverd te zijn aan het pluralisme van de markt. Geestelijke verzorging staat wel voor de uitdaging om – buiten het denken in termen van gezindten om – een nieuwe gestalte te vinden in een realiteit waarin de meerderheid zich niet gelovig noemt of juist meervoudig religieus betrokken zegt te zijn.

De afsluitende terug- en vooruitblik werd verzorgd door E. van den Hemel (Meertens Instituut Amsterdam). Hij beschouwde deze conferentie als een mooi en levendig antropologisch laboratorium, waarbij wel het conceptuele kader beter op de praktijk dient te worden afgestemd. Een deel van de inleidingen zal gepubliceerd worden in het najaarsnummer 2017 van het tijdschrift *Religie & Samenleving*. [SJAAK KÖRVER, TIU Tilburg]

Memory, Orality and Performance in the New Testament

Utrecht, 12-13 juni 2017

Op 12 en 13 juni 2017 organiseerden de Studiosorum Novi Testamenti Conventus (de vakvereniging van Nederlandse en Vlaamse Nieuwtestamentici) en NOSTER een tweedaagse themabijeenkomst rond het thema 'Memory, Orality and Performance in the New Testament'. Dat er aan het ontstaan van het Nieuwe Testament een periode van mondelinge overlevering is voorafgegaan, is een intuïtie die pas in recente decennia aan breder methodisch-wetenschappelijk (interdisciplinair) onderzoek is onderworpen. Doel van deze studiedagen was om in te spelen op deze ontwikkelingen en onder vakgenoten op dit thema te reflecteren. De locatie was de Tilburg School of Catholic Theology, Nieuwegracht 61 te Utrecht.

Op de eerste dag, waaraan bijna 40 leden van SNTC en NOSTER deelnamen, waren er drie hoofdlezingen rondom het thema. E. Ottenheim (UU Utrecht) hield een referaat over 'Hillel en de tradities over Hillel', gevolgd door een repliek van A. den Heijer (TU Kampen). De tweede lezing werd verzorgd door A. Zwiep (VU Amsterdam) over 'Oraliteit en schriftelijkheid in de perikop *Filia Jairo et haemorrhoida*' (Mc 5,21-43), gevolgd door een respons van H. Lammers.

De derde hoofdlezing was van J. Schröter (Humboldt-Universität Berlin) over 'Memories of Jesus: What Can Memory Studies Contribute to the Quest for the Historical Jesus?' Duidelijk werd dat het huidige debat fundamentele vragen stelt over (1) de wijze waarop teksten die in een (overwegend) orale setting zijn ontstaan, worden doorgegeven in een schrift-, druk- en printcultuur en over (2) de rol die het (individuele, collectieve, sociale en culturele) geheugen heeft op het ontstaan, de transmissie en de interpretatie van oude teksten. Toepassing van deze methodes in de Bijbelwetenschappen levert kennis op die alle andere tekst-georiënteerde wetenschappen ten goede komt.

De tweede dag was een expertmeeting, waarin een tweetal masterclasses voor promovendi werden aangeboden en promovendi hun lopend onderzoek presenteerden. Aan deze masterclasses namen een tiental promovendi deel. De eerste masterclass werd gedaan door Schröter over 'Paul and Philosophical Ethics', de tweede masterclass door Zwiep over 'Memory and Performance in Mark 5'. Presentaties van lopend onderzoek werden gegeven door B. van Veen (VU Amsterdam) over 'Detextifying Paul: The

Present-Day Reader and the Corpus Paulinum between Oral Performance and Text', R. van Wingerden (VU Amsterdam) over 'Cross-Bearing in Jewish and Greco-Roman Sources', C. Hoogerwerf (VU Amsterdam) over 'Theodore of Mopsuestia, the Psalms and the Letters of Paul', en J. van der Meij (TIU Tilburg) over 'Galatians 2,11-17: A Key Passage and Its Reception by Augustine and Jerome'.

[BART KOET, TIU Tilburg & ARIE ZWIEP, VU Amsterdam]